

МАДАНИЯТ АРАЛЫК КОММУНИКАЦИЯ: САЛАМДАШУУДАГЫ ВЕРБАЛДЫК ЭМЕС КАРАЖАТТАР

Арийне, тил коомдук комму-никацияда универсалдуу каражат жана курал катары кызмат кыларын эч ким жокко чыгара албайт. Бирок ошол эле учурда адамдар ортосундагы алака-мамиле, баарлашууда тилдик (вербалдык) эмес каражаттар, ыкмалар да бар экени маалым. Алар башка семиотикалык системаларга тиешелүү болуп саналып, вербалдык каражат-ыкмаларды толуктап, тактап, алар менен тең катар, а түгүл кээде вербалдык каражаттарсыз деле колдонулат.

Акыркы жылдарда коммуни-кациянын вербалдык эмес каражаттарына болгон кызыгуу жогорулап бара жатканын белгилей кетүү абзел. Анткени вербалдык эмес каражаттардын маалымат сыйымдуу-лугу жана прагматикалык потенциалы көп учурларда вербалдык каражаттарга караганда жогору, бай болору айкындалган. Мисалы, адам өзүнүн эмоцияларын кол, бут, жүз, денесинин жардамы аркылуу 700 000 түрдө (ыкмада) бере алары белгилүү. Бул көрсөткүч, чындыгында эле, таң калууну пайда кылуучу олуттуу сан экени көрүнүп турат. Анткени дүйнөдөгү бир да тилдин сөздүк запасынын көрсөткүчү бул көрсөткүчкө жетпей турганы жалпы тил илиминде белгилүү. Демек, коммуникативдик парадигмадагы вербалдык эмес каражаттарды, ыкмаларды да иликтеп-үйрөнүүгө алуу зарыл экендиги шексиз. Мындай иликтөөлөр төмөнкү жагдайлар менен да шартталат:

- ❖ вербалдык эмес каражаттар кандайдыр бир маалыматты туюндуруу үчүн кызмат кылат;
- ❖ адамдын курчап турган айлана-чөйрөнү андап-билүүсүнүн өзгөчө ыкмасы болуп саналат;
- ❖ тилдин семиотикалык конти-нуумдагы ордун аныктоого шарт түзө алат;
- ❖ тилдин башка белгилик (семиотикалык) системалар менен карым-катышын аныктоого өбөлгө түзөт.

Учурда тилдин, ойломдун жана маданияттын өз ара таасири, өз ара карым-катышы улам кеңейип, эл аралык байланыштар, алака-мамилелер коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндө күч алып, түрдүү улуттук жамааттардын мүчөлөрүнүн ортосунда интенсивдүү түрдө маалымат алмашуу процесси жүрүп жатат. Ушундай шартта заманбап маданият аралык коммуникацияда вербалдык каражаттар да, вербалдык эмес каражаттар да тең катар активдүү роль ойноодо. Алар маалымат туюндуруп гана тим болбостон, тигил же бул элдин менталдык аң-сезиминдеги дүйнөнүн картинасы, нарктуулук-дөөлөттөрүнүн чен-өлчөм, критерийлери, эстетикалык, айрым учурда адеп-ахлактык идеалдары тууралуу да кабардар кыла алышат.

Айта кетүүчү нерсе, тигил же бул түшүнүк ар кайсы тилде ар башкача вербалдык форманын жардамы менен туюндурулуп берилген сыяктуу эле, вербалдык эмес каражаттар, ыкмалар да ар кайсы тилде сүйлөөчүлөр, ар кайсы улуттук маданияттын өкүлдөрү үчүн ар башка болушу мыйзам ченемдүү. Ошол эле учурда ар түрдүү тилдерде кайсы бир түшүнүк окшош же жакын, кээде бир эле вербалдык каражат менен берилгендей эле, вербалдык эмес каражат-ыкмаларда да окшоштук, бирдейлик болушу толук ыктымал. Бул маданият аралык коммуникациянын өзү да, анын каражаттары да бир тектүү эмес, ар түрдүү, татаал экенин күбөлөйт.

Макалабыздын кийинки бөлүгүндө жогорудагы маселени бардык элдерде, улуттарда орун алган саламдашуу, учурашуу коммуникация-сындагы вербалдык эмес каражаттар, алардын өзгөчөлүктөрүнүн негизинде ачып берүүгө аракеттенмекчибиз. Анткени адамдар ортосундагы комуникация адегенде учурашуудан башталганы менен, саламдашуу формалык жактан да, маани-мазмуну жактан да бардык элде, бардык тилде бирдей боло бербейт, улуттук психологиянын, жашоо-тиричилик образынын, дүйнөтаанымдын, а түгүл, табигый шарттардын ж.б. өзгөчөлүктөрү

менен шартталган көптөгөн факторлорго байланыштуу болот экен.

Саламдашууда вербалдык эмес компонент көпчүлүк учурда вербалдык компонентти толуктайт. Айрым учурда, жогоруда белгиленгендей, вербалдык каражаттарга караганда вербалдык эмес каражат-ыкмалар маалыматты туюндуруп берүү жагынан кыйла сыйымдуу боло алат. Мындай каражат-ыкмалар катары кол, бут, дене, өң-жүздүн жардамы менен ишке ашырылган ар кандай ымдоо-жаңсоо, ишарат, кыймылдарды эсептей алабыз. Мисалы, көпчүлүк элдерде саламдашуу кол алышуу менен коштолот. Ал көбүн эсе эркектерге мүнөздүү, бирок айрым учурларда, айрыкча, кандайдыр бир расмий мүнөздөгү иш-чараларда аялзаты менен да кол алышып учурашуу салты орун алганы белгилүү. Кол алышуу б.э.ч. II кылымдан бери белгилүү болуп, байыркы адамдар ал аркылуу колунда куралы жок экенин, башкача айтканда, жаман ою, душмандык ниети жоктугун билдиришкен.

Кээде алысыраактан көргөн таанышыбызга кол көтөрүп же баш ийкеп жылмайып учурашабыз. Кол көтөрүп учурашуу байыркы римдиктердин «салют берүү» салтына барып такалат, байыркы римдиктер минтип патрицийлерге ызаат көрсөтүп салам беришкен. Бул ишарат кийин италиялык жана немецтик нацисттердин саламдашуу жөрөлгөсүнө айланган.

Салттуу аскердик саламдашуу болуп эсептелген колду баш кийимдин чекесине тийгизүү эл аралык мүнөзгө ээ. Ал Улуу Британияда пайда болгон. Мурда дээрлик бардык өлкөлөрдүн аскерлеринде жогорку чини барлар менен саламдашканда төмөнкү чиндегилер баш кийимин алуусу зарыл болгон. Бул салт британиялык аскерлерге да тиешелүү эле. XVIII кылымда британ аскерлеринин баш кийимдери абдан салмактуу жана көлөмдүү болгондуктан, жогоркудай саламдашуу колду чекеге тийгизүү менен чектелип калган. Мына ушул салт дээрлик бардык өлкөлөрдүн аскерлеринде биздин учурга чейин активдүү колдонулуп келе жатат.

Айрым элдерде саламдашуу жөрөлгөлөрү өзгөчө кооздукка жана ийкемдүүлүккө ээ болот. Маселен, Африкадагы Замбезиде отура калып, кол чаап учурашат, ал эми Түндүк Африканын айрым өлкөлөрүндө кезигишкендер колун чекесине, ээрдине жана төшүнө тийгизип саламдашат. Мындай кыймыл-аракет «Мен сени ойлоп жатам, мен сен тууралуу айтып жатам, мен сени сыйлайм» деген маанини билдирет. Саламдашуунун татаал жөрөлгөлөрү Чыгыш өлкөлөрүндө орун алганы маалым. Мисалы, кытайлыктар кезиккенде өз колун өзү кысып (өзү менен өзү кол алышып), силкилдетип, кээде кол чаап учурашуусу мүмкүн. Таиланддыктар «вай» деген кыска вербалдык учурашууну эки алаканын бириктирип, чекесине же төшүнө тийгизип, жүгүнүү менен коштойт. Бириккен алакан кезиккен адамдын статусуна жараша дененин ар кайсы бөлүгүнө жылат. Социалдык абалы канчалык жогору адам менен кезиксе, алакандар дененин ошончо жогору бөлүгүндө болууга тийиш. Ага кошумча, жүгүнүүлөр да ар кандай бурчка ээ болот. Эки алаканды бириктирип чекеге же төшкө тийгизип, жүгүнүү менен учурашуу кытайлыктарда, япондордо, корейлерде да орун алганы маалым. Индиялыктар да бет алдына эки алаканын бириктирип, жеңил таазим кылып коюшат, мындай салттуу саламдашуу намаете деп аталат. Кытайлык же индус саламдашуу үчүн сунулган колду адепсиздиктин белгиси катары кабыл алышат.

Индеецтердин айрым урууларында жана Лапландияда саламдашып жаткан адамдын мурдуна мурдун тийгизип сүрүү адаты бар. Жаңы Гвинеяда жашаган коири уруусунун өкүлдөрү бири бири менен ээктин сүрүп учурашса, Самоада кезиккен адамды жыттап учурашканы кызык. Түндүктө жашаган эскимостор болсо бири бирин муштум менен башка жана далыга жеңил ургулашат экен. Тибеттиктердин учурашуусу сырттан караган адамга шылдыңдап жаткандай туюлат. Анткени алар учурашканда оң колу менен баш кийимин алат, сол колу менен өз кулагын делдейтет да, тилин көрсөтөт. Мындай саламдашуу тибеттиктерде эч кимде эч кандай жаман ниет жок дегенди туюндурат. Ушул сыяктуу эле саламдашуунун биз үчүн таң каларлыктай

кызык жөрөлгөсү австралиялык аборигендердин бир уруусунда биздин күндөрдө да сакталган. Аларда фаллос (эркектин мүчөсү) культу орун алып, уруунун жашоосу бүт бойдон аны менен байланышта өтөт. Мисалы, абориген тегерегиндегилерди коркуткасу келсе, өзүнүн эрекция абалындагы мүчөсүн көрсөтөт экен. Душманынын үстүнөн жеңишке жеткен абориген каршылашынын эркектик мүчөсүн кесип, кургатып, жипке тизип мойнуна илип алат. Жипке тизилген «шурулардын» саны канча көп болсо, демек, кожоюн ошончо эр жүрөк, баатыр деп эсептелет. Уруудагы кыздар өздөрүнө түгөйдү атайын уюштурулган кароолордо тандап алышат, мында эркекти тандоодогу эң башкы көрсөткүч болуп эркектин мүчөсүнүн өлчөмү, башкача айтканда, жоондугу жана узундугу саналат. Мындай шарттарда бул уруунун эркектери кезиккенде кол алышып эмес, бири биринин мүчөлөрүн кармап учурашары негиздүү мүнөзгө ээ деп айтууга болот.

Саламдашуудагы вербалдык эмес дагы бир ыкма болуп өбүшүү саналат. Мындай өбүшүү формалдык, достук мүнөздө болуп, интимдик боекчого ээ эмес. Мисалы, орустарда орун алган үч жолку өбүшүү салты, тактап айтканда, кезиккен адамды кучактап, башын оңго-солго-оңго буруп өбүү салты илгерки мезгилдерден келе жатат. Мурда минтип бири бири менен көп убакыт көрүшпөгөн жакын адамдар учурашкан, туулган күндө жана православиелик диний майрамдарда бири бирин куттукташкан. Голландиялыктарда да үч жолку өбүшүү кезигет. Кезиккен адам канчалык сыйлуу болсо, ошончо көп өбүшөт. Көпчүлүк европалык өлкөлөрдө эки жолку өбүшүү – оң беттен жана сол беттен өбүү – менен учурашуу кабыл алынган. Мында көп учурда бетти эмес, абаны өбүү орун алат. Бул, айрыкча, француздарга мүнөздүү. Ал эми британиялыктар өбүшпөйт, а түгүл кадимки кол алышуу да сейрек, баш ийкеп учурашуу менен гана чектелишет. Салкын кандуу финндерде да ушундай көрүнүш байкалат. Финляндияда өбүшүп учурашкандар жергиликтүү тургундар эмес, сөзсүз түрдө, чет элдиктер болуп чыгат. Немецтер жакын адамдары менен гана өбүшүп учурашса, кызуу кандуу испандыктар кезиккендин баарын эле өбө беришет. Европанын түштүк бөлүгүнүн тургундары болгон италиялыктар да испандыктар сыяктуу кызуу кандуу деп эсептелгени менен, интимдик байланышы болгон адамдар менен гана өбүшүп учурашат, ал эми калгандар менен жөн гана кучакташып коюшат. Индияда көпчүлүк арасында өбүшүп учурашууну туура көрүшпөйт, никелүү жубайларга гана мындайча учурашууга уруксат берилет. Анткени индиялыктардын түшүнүгү боюнча, өбүшкөндө адамдардын жаны алмашып, бири бирине өтүп кетиши мүмкүн. Япондор, кытайлар, корейлер да коомдук жайларда, көпчүлүк арасында эмоциясын ачык көрсөтө беришпейт. Япондор кээде кымтылган эриндери менен гана «чоп» эти учурашып коюшу мүмкүн. Кызык жагдай, ислам дининин таасири күчтүү Афганистанда эркектер бири бири менен ар бир беттен үч жолу өбүү менен амандашат экен.

Кыргыз элинде да саламдашуу бир катар вербалдык эмес компоненттер менен коштолот. Маселен, кол алышып учурашуу, айрыкча, эркектер арасында кеңири таралган. Көп убакыт көрүшпөгөн тааныштар кезигип калышканда, кучакташып амандашкандарына да күбө болуп жүрөбүз. Кайсы бир замандарда кучакташып саламдашуунун же коштошуунун, дегеле, кучакташуунун позитивдүү жагына караганда, коркунучу көбүрөөк болгону белгилүү. Бүгүнкү күндө андай коркунуч жок болуп, кучакташуу саламдашуу коммуникациясынын вербалдык эмес компоненттеринин бири гана болуп калды.

Ошондой эле саламдашуу өбүшүү менен да коштолуп жүрөт. Мурда, негизинен, туугандык же абдан жакын алака-мамиледеги адамдар, өзгөчө, аялзатынын өкүлдөрү көпкө көрүшпөй жүрүп кезигишкенде, өбүшүп учурашса, кийинки мезгилдерде бул көрүнүш массалык мүнөзгө өтүп бараткандай. Күндө көрүшсө деле, көрүшкөн сайын өбүшүп учурашкан жаштар, өспүрүмдөр, өбүшүп амандашып жаткан эркектер... Коомдун, коомдогу эстетикалык жана адеп-ахлактык дөөлөттөрдүн, чен-өлчөмдөрдүн өзгөрүшү өз таасирин тийгизүүдө. Жаштар, өспүрүмдөр демекчи, кээде бул категориядагы айрым замандаштарыбыз, айрыкча, эркек балдар, кезиккенде

салттуу кол алышуу менен катар, баштарын тийгизишип, ашкере «заманбап» болуп кеткендери бут кийиминин тамандарын тийгизишип саламдашкандарын да көрүп жүрөбүз. Албетте, мунун бардыгы четтен кабылданган, улуттук менталитетке, этикалык принциптерге коошо бербеген көрүнүштөр болуп саналат.

Кыргыз элинде саламдашуунун вербалдык эмес ыкмаларынын бири болуп жүгүнүү да эсептелет. Негизинен, жүгүнүү салты эки мааниге ээ: өзүнөн улуу адам менен учурашуу жана улуу адамга сый-урматын билдирүү. Жүгүнүү кыргыздарда келин статусундагы аялзатына тиешелүү, бирок Кыргызстандын бардык аймагында бул салт бирдей сакталат деп айтууга болбойт. Мисалы, көл өрөөнүнөн башка аймактарда келин жаңы келгенде гана жүгүнөт. Ал эми Ысык-Көлдүн аймагында аялзаты кайын-журту тараптан болгон, өзүнөн жашы же жолу (туугандык өз ара мамиледеги статусу) боюнча улуу адамдардын бардыгы менен дайыма жүгүнүп учурашат. Элет жеринде, көпчүлүк чогулган иш-чараларда (аш-той ж.б.) жашыраак келиндер эле эмес, улгайган эле байбичелер башка бир улгайган байбиче же аксакал адам менен жүгүнүп учурашып жатканына күбө болуп калабыз. Бул жөн гана башты ийип коюу эмес, кол да белгилүү бир абалда болууга тийиш. Жүгүнүү жөрөлгөсү өзүнчө терең адеп-ыймандык, тарбиялык маани-маңызга ээ, кээде жаш келиндин өзүнөн улуу адамга вербалдык формада салам айтканына караганда, жүгүнүп гана учурашып койгону бир кыйла жагымдуу таасир калтырат. Тилекке каршы, мына ушундай жакшынакай көрүнүш акырындык менен унутулуп баратканы өкүнүчтүү.

Жыйынтыктап алганда, адамдар ортосундагы коммуникациянын маанилүү көрүнүшү катары саламдашуу бардык элдерде орун алганы менен, анын вербалдык компоненттери сыяктуу эле вербалдык эмес компоненттери формалык жактан да, маани-мазмуну жактан да бардык элде, бардык тилде бирдей боло бербестиги улуттук психологиянын, жашоо-тиричилик образынын, дүйнөтаанымдын, а түгүл, табигый шарттардын ж.б. өзгөчөлүктөрү менен шартталган көптөгөн факторлорго байланыштуу болуп, маданият аралык коммуникациянын өзү да, анын каражаттары да бир тектүү эмес, ар түрдүү, татаал экенин дагы бир ирет күбөлөйт.

Адабияттар:

1. Анисимова, Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация. - М.: Академия, 2003.
2. Лингвистический энциклопедический словарь. -М.: Советская энциклопедия, 1990.
3. Тихонов Г. Язык жестов. //Совершенно не секретно. 2011 ноябрь.